Recreatie & toerisme en cultuurhistorie & landschap

Uitvoeringskader Waddenkust

16 december 2014

Provincie Noord-Holland

provinsje fryslân
provincie fryslân

provincie groningen

Inhoud

1 Samenvatting 3

2 Inleiding 6
2.1 Aanleiding 6
2.2 Doel en Effect 6
2.3 Keuze voor de Waddenkust 7
2.4 aanpak 7

3 De kaders voor de waddenkust 8
3.1 Algemeen 8
3.2 Werelderfgoed en waddenlandschap 8
3.3 De Toeristische economie 9
3.4 Gewenste ontwikkelingen 10
3.5 De waddenkust principes 11
3.6 Uitwerking van de kaders 11
3.7 Gebieden 11
3.8 Verhaallijnen 13
3.9 Overkoepelende verhaallijn 13
3.10 Verhaallijnen per gebied 14
3.11 Samenhang en afstemming 15
3.12 Promotie en marketing 16
3.13 Informatiecentra 16

Bijlage 1 19
Verhaallijnen per gebied 19
1.1.1 Kop van Noord-Holland 19
1.1.2 Verhaallijn Den Helder en omgeving 19
1.1.3 Verhaallijn Den Oever en afsluitdijk 20
1.1.4 Verhaallijn Wieringen en de Wieringermeer 20
1.1.5 Verhaallijn Afsluitdijk, Harlingen en Makkum 21
1.1.6 Verhaallijn Oostergo en Westergo 22
1.1.7 Verhaallijn Lauwersmeer 22
1.1.8 Verhaallijn Het Hoogeland 23
1.1.9 Verhaallijn Warffum en Noordpolderzijl 24
1.1.10 Verhaallijn Fivel en Eems 24
1.1.11 Verhaallijn Dollard / Oldambt 25
1.1.12 Verhaallijn Bad Nieuweschans – Blauwestad 25

Bijlage 2 27
2.1 Waddenvisie ‘Wadden van allure!’ 27

HOOFDSTUK 1 Samenvatting

Sinds 2012 valt het Waddenfonds onder provinciale verantwoordelijkheid. De afgelopen twee jaar heeft het Waddenfonds het pioniersprogramma opengesteld. Daarbij zijn allerlei projecten van klein tot groot gehonoreerd. Vrijwel altijd waren het individuele aanvragen die per project resultaat opleverden. De pioniersfase leerde o.a. dat de bestaande criteria van het Waddenfonds de totstandkoming van een integrale en gebiedsgerichte aanpak van de ontwikkeling van de waddenkust nog onvoldoende ondersteund. In november 2013 is de gezamenlijke visie voor het waddengebied vastgesteld, onder de naam "Wadden van allure!". In de visie beschrijven de drie provincies de natuurlijke kwaliteiten van het waddengebied te willen behouden en versterken en te willen bijdragen aan een duurzame economische ontwikkeling. Er was een brede behoefte om de visie uit te werken voor het onderdeel toerisme en recreatie' voor de waddenkust (inclusief de aspecten landschap, erfgoed en de beleving daarvan). Dit is uitgewerkt in het voorliggende interprovinciale 'Uitvoeringskader Toerisme en Recreatie en Landschap en Cultuurhistorie voor de Nederlandse Waddenkust' (Uitvoeringskader). Dit kader richt zich op de periode vanaf heden tot 2030, overeenkomstig de looptijd van de interprovinciale 'Waddenvisie'.

<u>Keuze voor de waddenkust</u>
Dit Uitvoeringskader richt zich specifiek op de waddenkust. In de 'Waddenvisie' wordt geconstateerd dat de beleidsmatige opgaven op de eilanden en de kustzone van het vasteland, verschillend zijn. Waar in het kustgebied de focus ligt op groei en ontwikkeling in bezoekersaantallen en voorzieningen, ligt de focus voor de Waddeneilanden niet zozeer op meer bezoekers, maar op verlenging van het seizoen en verbreding en daardoor vergroting van de bestedingen. De toeristische potentie van de waddenkust is in vergelijking met de eilanden bovendien nog onderontwikkeld.

<u>Ontstaansgeschiedenis en ontwikkelkansen waddenkust</u>
De waddenkust begrenst het wereldnatuurerfgoed 'De Waddenzee'. Het kustgebied is in de loop der eeuwen gevormd en veranderd door het water, gewonnen op het water en deels ook verloren aan het water. Het is één van de oudst bewoonde gebieden van Noordwest-Europa waarvan nog vele sporen getuigen (terpen/ wierden, dijken, meanders, kwelders, kreken, diverse vormen van gebouwd erfgoed etc.). De zeedijk vormt nu een statische scheiding tussen werelden van land en water. De Afsluitdijk is hét zichtbare element van de statische zeedijk omdat daar de dijk, de Waddenzee en gevolgen van de afsluiting zichtbaar wordt.

De geschiedenis van het leven met de zee en het winnen van land op het water is de kenmerkende identiteitsdrager van de waddenkust.

Gebieden

In het Nederlandse deel van de waddenkust worden in dit Uitvoeringskader, gebieden onderscheiden (exclusief de Waddeneilanden). In een 7-tal van deze gebieden is er sprake van dynamiek, reuring en is er sprake van vormen van intensievere activiteiten ook recreatief. De andere gebieden kenmerken zich door rust, ruimte, donkerte, landschap en vergezichten. Ook hier heeft de mens zijn sporen achtergelaten, verspreid in het landschap zijn verschillende cultuurhistorische- en landschappelijke elementen aanwezig. Een gebiedsgerichte benadering is dan ook het vertrekpunt van dit 'Uitvoeringskader'.

Verhaallijnen

De kernkwaliteiten en identiteit van de waddenkust en de deelgebieden zijn uitgewerkt in verhaallijnen. Elk gebied heeft een eigen verhaallijn, passend bij de centrale overkoepelende verhaallijn van de waddenkust. Uitgangspunt is dat nieuwe projecten zowel passen binnen de overkoepelende verhaallijn als één of meerdere gebiedsspecifieke verhaallijnen. Op deze wijze ondersteunen projecten het verhaal en de beleving van het gebied. De waddenbrede en overkoepelende verhaallijn is:

Strijd en omgang met de zee, het door de mens gecreëerde waddenlandschap en ligging aan het UNESCO Werelderfgoed Waddenzee

Samenhangende uitvoering en financiering

Samenwerking, coalitievorming en een gebiedsgerichte benadering zijn essentieel in de ontwikkeling van de waddenkust. Het gebiedsverhaal wordt onderschreven en uitgedragen en er zijn coalities van verschillende maatschappelijke partijen betrokken bij projectontwikkeling etc. Op die manier ontstaan er gebiedsgerichte, integrale en programmatische aanvragen, waarbij wordt samengewerkt. Er is een aanzienlijke inbreng vanuit het bedrijfsleven en/ of andere vormen van financiering vereist om de juiste en kwalitatief hoogwaardige ontwikkelingen tot stand te laten komen.

Uitwerking van de kaders in ontwikkelgebieden

De principes die als kader dienen voor de uitwerking zijn:

- Een gebiedsgerichte benadering;
- Toepassen van de verhaallijnen;
- Samenhang en samenwerking.

Deze principes zijn een harde randvoorwaarde om de ontwikkeling van het gebied te sturen. Verder worden 'ontwikkelgebieden' geïntroduceerd als instrument voor de ontwikkeling van de gebieden. Verwacht wordt dat dit instrument beter zal werken dan de oude begrippen "poorten" en "parels". Deze begrippen worden ook niet meer gebruikt. Het is de ambitie van de provincies om nadrukkelijker in te zetten op een passende ontwikkeling van alle gebieden langs de waddenkust, waarbij ook aangesloten wordt bij al ingezette ontwikkelingen.

In alle gebieden ligt het zwaartepunt op nieuwe ontwikkelingen. Wel verschilt de aard en omvang van de ontwikkelingen, passend bij het karakter van de

verschillende gebieden. In een 7-tal van deze gebieden ligt het accent op vormen van intensievere recreatieve ontwikkeling. Deze gebieden richten zich specifiek op het aantrekken, vasthouden en informeren van grote aantallen bezoekers en er is sprake van een ontsluitingsfunctie naar de andere gebieden. Deze gebieden hebben een ontwikkelfunctie, een informatiefunctie en het zijn de ontvangstruimtes voor bezoekers. Er zijn kansen om nieuwe doelgroepen aan te trekken en de gebieden bieden plaats aan informatiecentra. Er komen een beperkt aantal (2-3) grote(re) informatiecentra, die primair dienst doen als ontvangstcentra voor de waddenbezoeker. Daarnaast komen in het gebied (deels bemande) kleinere informatiecentra, bij voorkeur, gecombineerd met andere functies.

Ook in de andere gebieden staat de ontwikkeling van toerisme centraal, maar dan gericht op de beleving van de cultuurhistorische- en landschappelijke elementen. De beleving en de natuur van de Waddenzee komt hier volop tot hun recht. Ook hier wordt groei van het aantal bezoekers nagestreefd, op een wijze die past bij de 'selling points' zoals rust, ruimte, donkerte, intimiteit en landschap.

Marketing en promotie

De Werelderfgoed status van de Waddenzee en een gezamenlijke internationale positionering van eilanden en kust als één 'Waddengebied' biedt economische ontwikkelingskansen voor zowel de Noord-Hollandse, Friese en de Groninger waddenkustgemeenten, als de Waddeneilanden. De provinciale marketingorganisaties zullen de gezamenlijke brede waddenpromotie opzetten en uitvoeren.

HOOFDSTUK 2 Inleiding

2.1 AANLEIDING

Het Waddenfonds is het instrument om vanaf 2006 tot 2026 ca. € 800 miljoen te investeren in de economie en ecologie van de Waddenzee en het waddengebied. Het Waddenfonds is recent gedecentraliseerd van het Rijk naar de drie noordelijke provincies. De provincies hebben een Gemeenschappelijke regeling ingesteld met een algemeen- en dagelijks bestuur om hier uitvoering aan te geven. Er wordt door het Waddenfonds een 4-jaarlijks 'Uitvoeringsplan' opgesteld, dat de basis vormt voor de Jaarprogramma's, die op hun beurt weer het directe kader vormen voor de projecten (programmalijnen en daaraan gekoppelde subsidiecriteria).

De interprovinciale Waddenvisie 'Wadden van allure' is in 2013 door de drie noordelijke provincies vastgesteld. Dit document is het uitgangspunt voor toekomstig beleid en dient als kader voor het 'Uitvoeringsplan Waddenfonds 2014 t/m 2017'. Er was evenwel behoefte aan een verdere uitwerking van het thema recreatie en toerisme van het waddenkustgebied. Cultuurhistorie, landschapsontwikkeling en werelderfgoed zijn gekoppeld aan recreatie en toerisme.

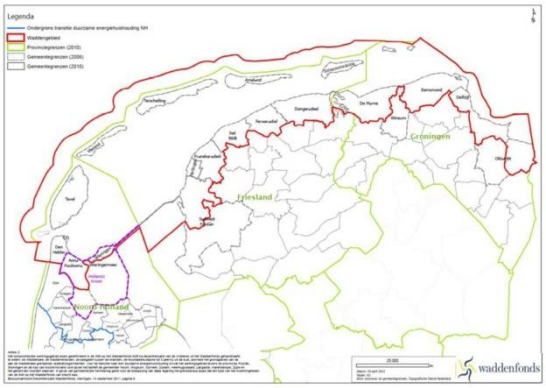

2.2 DOEL EN EFFECT

Het doel van dit Uitvoeringskader is dat er inhoudelijk keuzes zijn gemaakt t.a.v. de toeristische prioriteiten en heldere economische en ruimtelijke kaders zijn geformuleerd. Naast de provincies zal ook het Waddenfonds dit kader gebruiken voor het Jaarprogramma, de programmalijnen en de selectie criteria. Ook de voorwaarden waar een aanvraag aan moet voldoen en welke procesgang nodig is voor een succesvolle aanvraag, moeten op basis van het Uitvoeringskader geformuleerd kunnen worden door het Waddenfonds. Het beoogde effect is dat er integrale, samenhangende initiatieven worden ontwikkeld die bijdragen aan duurzame toeristische werkgelegenheid van de waddenkust en de landschappelijke en cultuurhistorische waarde versterken.

2.3 KEUZE VOOR DE WADDENKUST

Het Uitvoeringskader richt zich specifiek op het waddenkustgebied. Dit is een bewuste keuze. In de 'Waddenvisie' wordt het eigen karakter van de waddenkust getypeerd door een door mensen gevormd landschap van ruimte en authenticiteit, met bijzondere dorpen en stadjes op terpen en wierden. Een nog relatief onontdekte kant van Nederland, met nog onbenutte kansen voor toeristische ontwikkeling. Daarbij wordt in de 'Waddenvisie' geconstateerd dat de beleidsmatige opgaven op de eilanden en vastelandkust verschillend zijn. Waar in het kustgebied de focus ligt op groei en ontwikkeling in bezoekersaantallen en voorzieningen, ligt de focus op de Waddeneilanden niet zozeer op meer bezoekers, maar op verlenging van het seizoen en verbreding en daardoor vergroting van de bestedingen. De toeristisch-recreatieve potentie van de waddenkust is in vergelijking met de eilanden bovendien nog onderontwikkeld. Op basis van deze argumenten is besloten dit Uitvoeringskader specifiek op de vastelandkust te richten. Wel wordt de ontwikkeling van de waddenkust bewust beschreven in samenhang met de ontwikkeling van de eilanden en de Waddenzee als Unesco Werelderfgoed. Voor de begrenzing van de waddenkust is in dit Uitvoeringskader het werkingsgebied van het Waddenfonds aangehouden.

2.4 AANPAK

Voor het opstellen van dit Uitvoeringskader, heeft elke provincie een gebiedsbeschrijving en een toeristisch economische strategie aangeleverd. De keuzes die voor de uitwerking gemaakt moesten worden zijn in een aantal bijeenkomsten besproken en bediscussieerd. Voor de onderdelen informatiecentra, werelderfgoed, Rijke Waddenzee en marketing en promotie zijn externe partijen geconsulteerd. Dit alles is daarna verwoord in dit voorliggende rapport.

3 De kaders voor de waddenkust

3.1 ALGEMEEN

De Nederlandse Waddenkust vormt het begin van een veel groter waddenlandschap, dat doorloopt langs de Duitse en Deense kust. Het Nederlandse en Duitse deel van de Waddenzee is in 2009 aangewezen als Unesco Werelderfgoed. Het Deense deel van de Waddenzee heeft in 2014 de status Werelderfgoed ontvangen.
De identiteit van de waddenkust wordt in sterke mate bepaald door het Unesco Werelderfgoed Waddenzee. Het erfgoed moet ons bewust maken van onze cultuur en geschiedenis en kernkwaliteiten van het gebied. Daarom is het belangrijk dit te behouden, de beleving ervan te versterken en te benutten. Bij nieuwe ontwikkelingen dient het als uitgangspunt genomen te worden. Om het werelderfgoed Waddenzee te begrijpen is in het hierna volgende een korte beschrijving weergegeven van de ontwikkelingsgeschiedenis.

3.2 WERELDERFGOED[1] EN WADDENLANDSCHAP

Op de website van het Werelderfgoed staat het volgende bij het Werelderfgoed Waddenzee:

> *Het gebied is een van de laatst overgebleven grootschalige bij eb droogvallende ecosystemen waar natuurlijke processen blijven functioneren. Het is een niet erg diep watergebied met een relatief vlakke kust. Het leefgebied heeft getijdengeulen, zeegrasweiden, mosselbanken, zandbanken, wadden, zoutmoerassen, stranden en duinen. Er komt een groot aantal planten- en diersoorten voor, waaronder zeezoogdieren zoals de gewone zeehond, de grijze zeehond en de bruinvis. Het is ook de broedplaats en het overwinteringsgebied voor 10 tot 12 miljoen vogels per jaar.*

Na de verschillende ijstijden met daarin steeds wisselende kustzones, kwam de Nederlandse kust ca. 5000 jaar geleden op de huidige kustlijn te liggen. Er lagen strandwallen langs de kust waarop lage duinen ontstonden. Dit proces ging door tot de Romeinse tijd. Achter de strandwallen (landinwaarts) was een waddenlandschap aanwezig waar grote veengebieden op ontstonden. Deze overstroomden herhaaldelijk en werden dan bedekt met zeeklei. Door de specifieke aanvoer van zand, de omvang van de strandwallen en de ligging van grote rivierlopen is tussen 3000 en 1000 jaar geleden de waddenkust ontstaan, die zich sterk onderscheidde van de andere kustgebieden.

[1] http:/ / www.unesco.nl/ erfgoed/ waddenzee#zoom=1&lat=0&lon=0&layers=TB

De relatief lage strandwallen in het waddengebied werden doorbroken door grote zeegaten, nl. het Zijpe (eerst bij Bergen, later noordelijker boven Camperduin), het Vlie (tussen Vlieland en Terschelling) en het mondingsgebied van de Eems. De zeegaten zorgden voor een voortdurende instroom van zout water waardoor het waddengebied bleef. Er ontstond een ondiep waterbekken met getijdenwerking waarin zandbanken, kwelders en geulen voorkwamen en een betrekkelijk gering getijverschil (2-3 m). Het waddengebied omvatte destijds de Lauwerszee (tussen Groningen en Friesland), de Middelzee (dwars door het huidige Friesland) en het Vlie. In deze periode was deze kuststreek één van de dichtstbevolkte gebieden in Noordwest Europa. Het leven van boeren, vissers en kooplieden op de rand van land en zee leverde veel kansen op, maar evenzoveel bedreigingen. In de vroege middeleeuwen strekte de Friese handel zich uit van Domburg in Zeeland tot aan Ribe in Denemarken, maar overstromingsrampen maakten hieraan een einde. In de 11e eeuw breidde het Vlie zich uit ten koste van het Almere, een aantal grote veenmoerassen ten ZO van Enkhuizen: hier ontstond de Zuiderzee, die daarna nog veel groter zou worden, o.m. door een aantal grote stormen in de 13e eeuw, waardoor ook de Dollard ontstond. De strandwallen werden door de zee opgerold en leverden het zand voor een reeks jongere Waddeneilanden. Door de Allerheiligenvloed (1570) werden het eiland Texel definitief van Huisduinen gescheiden door het Marsdiep.

Vanaf ca. 800 voor Christus werden de hoogste kwelderwallen bewoond. Door de voortdurende overstromingen hoogden de bewoners het erf op met huisafval, mest en zoden. In zowel het Nederlandse-, Duitse- als Deense Waddengebied is er cultuurhistorisch gezien over een periode van meer dan tweeduizend jaar eenheid geweest in bewoningsgeschiedenis, taal, cultuur, gebruiken, landbouw, visserij en handel. De eerste bewoners leefden van de jacht en de visserij. Maar al snel werden de hoogste kwelderwallen gebruikt voor landbouw. De mens greep steeds meer in op het landschap met een aantal doelen: het overwinnen van de dreiging van de zee, het ontwikkelen van vruchtbare landbouwgebieden en het stichten van nederzettingen. Er werden dijken (stuifdijken en later zeedijken) aangebracht die eerst kleine delen veilig stelden voor het water, maar later ging het om steeds grotere gebieden. De polders in het aandijkingenlandschap hebben ieder hun eigen maat en structuur.
De mensen leefden in kleine kernen verspreid door het gebied. Eerst vooral op de hogere delen, daarna ook op het aangedijkte land. De mensen leefden in dit gebied van visserij, de teelt van zeewier, walvisvaart, landbouw en later ook van koopvaardij, bevoorrading van de scheepvaart en de marine. Het beteugelen van de zee kreeg in de vorige eeuw een nieuwe dimensie toen de grote waterbouwkundige werken werden gerealiseerd zoals de Afsluitdijk en de afsluiting van de Lauwerszee. Het natuurlijk proces van geulen en verdieping in de Waddenzee, Marsdiep en Noordzee is nog altijd actueel.

3.3 DE TOERISTISCHE ECONOMIE

De opkomst van het toerisme na WOII heeft in veel voorheen arme regio's een welkome nieuwe bron van inkomsten gebracht. In het waddengebied is dat niet anders. Door de schaalvergroting nam het aantal boeren, vissers en zeelieden af en

groeide de het aantal banen in het toerisme. Toerisme leverde op de Waddeneilanden zoveel op dat de veelal arme eilander gemeenschappen begin vorige eeuw opklommen tot de behoorlijke welvaart van dit moment. Op Texel, Ameland, Terschelling en Schiermonnikoog zijn veel toeristische bedrijven medio vorige eeuw ontstaan uit neveninkomsten naast het oorspronkelijke hoofdberoep als boer, visser of zeevarende.
Aan de vastewalzijde van het waddengebied is de landbouw veel langer de dominante factor gebleven. Maar de nog steeds voortschrijdende schaalvergroting en mechanisatie in de landbouw en andere tendensen ('krimp') ging en gaat gepaard met een sterke afname van het aantal banen, het wegvallen van voorzieningen etc. Veel gemeenten aan de vastewalkust behoren op dit moment tot de economische minst ontwikkelde gemeenten van Nederland. Te constateren valt dat er als het ware een omkering heeft plaatsgevonden: de voorheen relatief rijke vastewalkust staat sociaal-economisch onder aan de ladder binnen Nederland. Het ligt daarmee voor de hand om ook voor de vastewalkust te zoeken naar extra inkomsten uit het toerisme.

3.4 GEWENSTE ONTWIKKELINGEN

In het visiedocument 'Wadden van allure!', wordt een waddenkust geschetst met een geheel eigen identiteit, en een aantal kernkwaliteiten als verbindende factor. Streefbeeld is dat de verschillende kwaliteiten van het gebied beter worden ontsloten en beleefbaar gemaakt passend bij de te verwachten bezoekersstromen. Hiermee wordt de toeristische en recreatieve aantrekkingskracht van de waddenkust vergroot, dat op zijn beurt nieuwe impulsen kan geven voor vitaliteit, werk en bijdraagt aan een duurzame toeristisch economische groei. Daarbij wordt niet alleen gekeken naar de bestaande gebiedskwaliteiten (de aanbodzijde), maar ook naar de (potentiële) bezoekersstromen (de vraagzijde). Een deel van de waddenkust wordt gekenmerkt door rust, ruimte, openheid en uitgestrektheid van het landschap, terwijl andere delen een meer dynamisch karakter hebben waar economische ontwikkeling centraal staat. Deze verscheidenheid vraagt om maatwerk en focus; waarbij vanuit een gebiedsgerichte aanpak initiatieven worden ontwikkeld, die aansluiten bij kernkwaliteiten en bezoekersstromen.
Doel is het verhaal van de waddenkust beter zichtbaar en beleefbaar te maken, met een recreatief-toeristische sector die sterk is, kwaliteit heeft en geloofwaardig is. In het gebied zijn passende voorzieningen, het heeft een goede naamsbekendheid en is economisch vitaal. Er zijn aansprekende gebieden met hoge bezoekersaantallen, die de waddenkust op de kaart zetten en een economische impuls geven aan de regio.
De waddenkust kent daarnaast landschappelijke en cultuurhistorische kernkwaliteiten die bijdragen aan de identiteit en beleving van de waddenkust. Doel is deze te behouden, te herstellen en als uitgangspunt te nemen voor nieuwe ontwikkelingen, passend bij het karakter van het gebied.
Landschap en cultuurhistorie worden benut als economische factor, o.a. door de benutting van recreatie en toerisme en als vestigingsfactor voor bedrijven en bewoners. Ondernemers, overheden en burgers onderschrijven deze doelen en werken samen om deze te realiseren. In de regio is op eigen initiatief samenwerking georganiseerd en ook de overheden dragen hier aan bij. Vanuit de samenwerking worden de doelen gecoördineerd en op elkaar afgestemd.

3.5 DE WADDENKUST PRINCIPES

De nieuwe aanpak voor de waddenkust moet tegemoet komen aan het hiervoor genoemde. In het hierna volgende wordt een schets gegeven hoe dat kan plaatsvinden. De opmerkingen van de kwaliteitscommissie van het waddenfonds, de gebiedsgerichte benadering, de vraaggerichte benadering, de samenhang tussen de projecten, coalities van deelnemers en meerdere hoofddoelen in een aanvraag worden vertaald naar enkele principes en daarna in een aanpak.
De principes zijn:

1. **Gebieden**. Binnen de gebieden is samenhang, afstemming en worden coalities gevormd, ook is er een goede aansluiting op de toeristische poorten. Met dit mechanisme wordt er voor gezorgd dat er afgestemde ontwikkelingen komen;
2. **Verhaallijnen**. Er is een waddenkust brede verhaallijn en per gebied is er een specifiek op het gebied gerichte verhaallijn;
3. **Samenhang en afstemming.** In de gebieden wordt de ontwikkeling opgepakt d.m.v. een programmatische aanpak. Er is samenhang, er is samenwerking en er zijn coalities die gezamenlijk optrekken bij de ontwikkelingen. Ontwikkelingen (en subsidieaanvragen) worden als coalitie ingediend.

3.6 UITWERKING VAN DE KADERS

De in het voorafgaande genoemde principes, zijnde:

- Een gebiedsgerichte benadering;
- Toepassen van de verhaallijnen;
- Samenhang en samenwerking,

dient als kader voor de uitwerking. Met deze principes als harde randvoorwaarde zijn er meerdere methodieken beschikbaar om de ontwikkeling van het gebied te sturen. Het instrument van 'ontwikkelgebieden' blijkt het best passende instrument voor de uitwerking. Beter dan de oude begrippen "poorten" en "parels" die daarmee vervallen. Hier is voor gekozen omdat slechts in een beperkt aantal "Waddenpoorten" grootschalige recreatieve ontwikkelingen geconcentreerd zijn. In "parel" gebieden wordt ingezet op kleinschalige ontwikkelingen waarbij rust, ruimte en verstilling centraal staan. Het is de ambitie van de provincies om nadrukkelijker in te zetten op een passende ontwikkeling van alle gebieden langs de waddenkust, waarbij ook aangesloten wordt bij al ingezette ontwikkelingen. Het instrument "ontwikkelgebieden" wordt dan ook gehanteerd om hier invulling aan te geven. Daarbij wordt onderscheid gemaakt tussen twee typen gebieden waar aard en omvang van de ontwikkelingen verschillen.
In het hierna volgende is een korte beschrijving opgenomen van de "ontwikkelgebieden".

3.7 GEBIEDEN

Het behouden en versterken van de kernkwaliteiten van het gebied staat centraal. Die kernkwaliteit is de eigen identiteit met het Waddenlandschap als eenheid en verbindende factor. De regionale economie wordt versterkt door de

oorspronkelijke, kenmerkende en authentieke kwaliteiten te behouden, te versterken en de beleving van het gebied daarmee te optimaliseren. Centraal staat daarbij om de verschillende kwaliteiten van het gebied te accentueren en beter te benutten.

Om de verschillende kwaliteiten en ontstaanswijzen van het Waddenlandschap te onderscheiden is het nodig de verschillende gebieden ook zodanig te herkennen en te typeren. Als de verschillende gebieden ten opzichte van elkaar vergeleken worden kan er een onderscheid worden gemaakt in gebieden waar rust, ruimte, landschap centraal staan en daarnaast gebieden die zich al meer toeristisch-recreatief hebben ontwikkeld. De toeristisch ontwikkelde gebieden worden ook wel intensieve ontwikkelgebieden genoemd. De gebieden waar rust, ruimte en landschap centraal staan, worden de extensieve ontwikkelgebieden genoemd. Zowel in de intensieve ontwikkelgebieden als in de extensieve ontwikkelgebieden ligt het zwaartepunt op nieuwe ontwikkelingen en beide gebieden zijn belangrijk en nodig voor de verdere ontwikkeling van de waddenkust. Wel verschilt de aard en omvang van de ontwikkelingen, passend bij het karakter van de verschillende gebieden waardoor er variatie is.

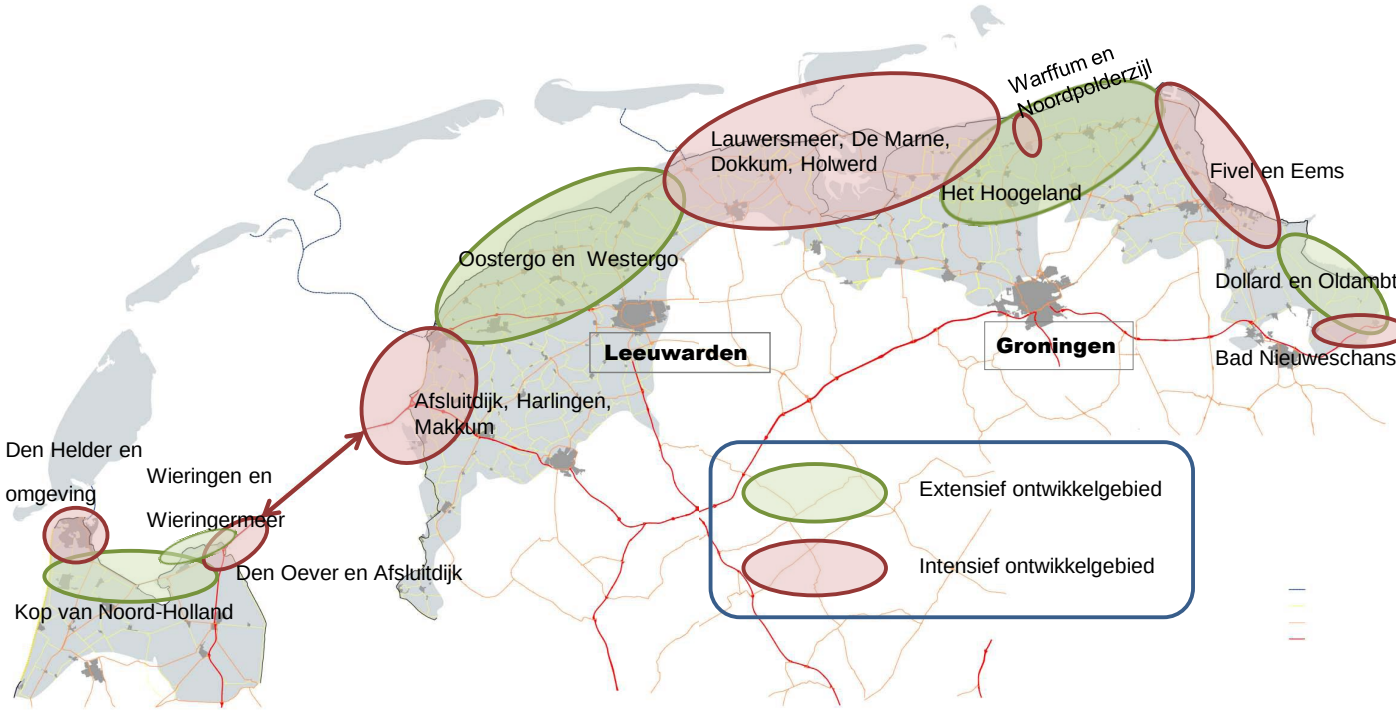

In het 7-tal recreatief/toeristische intensiever ontwikkelde gebieden komen er nu al grote groepen recreanten en toeristen die het waddengebied bezoeken en ligt het accent op vormen van intensievere recreatieve ontwikkeling. Deze gebieden richten zich specifiek op het aantrekken, vasthouden en informeren van grote aantallen bezoekers en is er sprake van een ontsluitingsfunctie naar de andere gebieden. De gebieden hebben een ontwikkelfunctie, een informatiefunctie en het zijn de ontvangstruimtes voor bezoekers. Er zijn kansen om nieuwe doelgroepen aan te trekken.

Ook in de andere gebieden staat de ontwikkeling van recreatie en toerisme centraal, maar dan gericht op de beleving van de cultuurhistorische- en landschappelijke elementen. De beleving van en de natuur van de Waddenzee komt hier volop tot hun recht. In deze gebieden is ontwikkeling mogelijk waarbij rust, ruimte, landschap en vergezichten centraal staan. Ook hier wordt groei van het aantal bezoekers nagestreefd, zonder de 'selling points' zoals rust, ruimte, donkerte, intimiteit en landschap te verstoren. De schaal en maat van de ontwikkelingen zal zich moeten voegen in dat landschap. Daarmee blijft ook in deze gebieden ontwikkelingen op gebied van recreatie en toerisme mogelijk en dat zal ook in de toekomst blijven.

3.8 VERHAALLIJNEN

Elk van de te onderscheiden gebieden heeft een eigen verhaallijn. Een verhaallijn vertelt iets wat specifiek is voor het betreffende gebied. De verhaallijn kan gaan over de ontstaansgeschiedenis van het gebied te herkennen door landschapselementen, maar kan ook gaan over de maritieme geschiedenis. Met de verschillende verhaallijnen wordt beoogd om op een bepaalde manier naar een gebied te kijken. Dit wordt ook wel discours[2] genoemd. Een discourse of een verhaallijn van een gebied moet door de gemeenschap in het gebied gedragen en uitgedragen worden. Ook nieuwe ontwikkelingen (moderne geschiedenis) kunnen bijdragen aan de verhaallijn en/of zetten deze voort.

3.9 OVERKOEPELENDE VERHAALLIJN

De gehele waddenkust heeft een aantal 'rode draden' gemeen. De Waddenzee is Unesco-Werelderfgoed en de waddenkust heeft de strijd en omgang met de zee gemeen. Het door de mens gecreëerde waddenlandschap en de ingrepen van de mens en is de centrale kernwaarde. De geschiedenis van het leven met en het winnen van land op het water is de belangrijke identiteitsdrager van de waddenkust. Verborgen in het nieuwe aandijkingenlandschap zijn nog steeds relicten van het oude waddengebied te vinden. Denk bijvoorbeeld aan de voormalige waddenkreken, de typische lintbebouwing op de kwelderwallen, de oude bedijkingen, waterstaatkundige werken, en oude vissersdorpen. Ook het maritiem en cultuurhistorisch erfgoed met zijn historische havens, vestings- en verdedigingswerken e.d. is kenmerkend voor de waddenkust. Daarnaast biedt de ligging aan het Unesco-Werelderfgoed kansen voor verdere toeristische ontwikkeling, beleving en positionering van de waddenkust. Ook in de cultuur en hoe mensen met elkaar om gaan, weerklinkt de geschiedenis. Het zichtbaar en beleefbaar maken van deze rijke wordingsgeschiedenis draagt bij aan de identiteit en beleving van het gebied en vormt, samen met de natuurbeleving, de basis voor het recreatief-toeristisch palet van de waddenkust.
De kernwaarden van de waddenkust zijn: stilte, ruimte, uitgestrektheid, openheid, vergezichten. De overkoepelende verhaallijn is:

1. De strijd en de omgang met de zee;

[2] *Taalkunde en filosofie: het communicatieproces waarbij structuren een tekstuele betekenis krijgen; het spreken van een bepaalde groep op een bepaald niveau; vertoog.*

2. De herkenbare patronen van de zee in het landschap (kreken, oeverwallen);
3. Het door de mens gecreëerde waddenlandschap;
4. Stilte, ruimte, uitgestrektheid, openheid, vergezichten en donkerte;
5. De door de mens gecreëerde landschappelijke en cultuurhistorische elementen, die betrekking hebben op het leven met en de strijd tegen de zee (dijken, oude indijkingen, terpen & wierden);
6. De maritieme geschiedenis (vissersplaatsen en de handel overzee), overslag goederen, beurtschepen, historische havens;
7. Het religieuze erfgoed;
8. Militair erfgoed in de geschiedenis van het waddenlandschap (bijv. bunkers, stellingen, kazematten e.d.);

Naast de gemeenschappelijke verhaallijn is er per gebied een verhaallijn uitgewerkt die ondersteunend is aan de hier beschreven Waddenbrede verhaallijn. Deze worden in het volgende hoofdstuk uitgewerkt.

3.10 VERHAALLIJNEN PER GEBIED

In bijlage 1 staan de uitgebreide verhaallijnen per gebied. Hierna volgt een samenvatting van de verhaallijnen voor de deelgebieden. Vanwege de leesbaarheid is hiervoor gekozen, de verhaallijnen in bijlage 1 zijn de vigerende verhaallijnen.

- Den Helder en omgeving: gebied met Den Helder als Maritieme vesting- en marinestad met historisch en innovatief karakter omringd door karakteristiek nollenlandschap waar het maritieme verleden en nieuwe bedrijvigheid hand in hand gaan;
- Wieringen en de Wieringermeer: contrast tussen het geheime Waddeneiland Wieringen met zijn verborgen schatten en de Wieringermeer als het “nieuwe land” met grootschalige agrarische productie en Wadkreken, gemarkeerd door de Wierdijk en Den Oever als historische vissersplaats met jachthaven als toegang naar de Waddenzee;
- Gebied met Afsluitdijk, Harlingen en Makkum: De Afsluitdijk als waterstaatkundig en duurzaamheidsicoon waar historie en innovatie gecombineerd zijn en verbindende schakel tussen de Noord-Hollandse en Friese Waddenkust en grens tussen “zoet” (IJsselmeer) en “zout” (Waddenzee). Met aan de Noord-Hollandse kant de haven van Den Oever als entree naar de Afsluitdijk. Aan de Friese kant is Harlingen de historische havenstad met rijk handels- en scheepvaartverleden met de Nieuwe Willemshaven waar vissers-, industrie- en jachthaven voor een nieuwe dynamiek zorgen. Makkum is als voormalige vissersplaats nu een toeristisch trekpleister van allure;
- Westergo/Oostergo: grootschalig open kleiterpenlandschap bestaande uit kweldervlaktes en –wallen, zeedijken, terpnederzettingen, stinzen, kloosters en kerken, gekenmerkt door een oude zeearm van de voormalige Middelzee. De (terp-)dorpen en steden, waarbij Franeker van bijzondere betekenis is, bevatten waardevolle karakteristieke bebouwing en historische structuren;
- Gebied Lauwersmeer, De Marne Dokkum, Holwerd: Het Lauwersmeer met een oorsprong als getijdendelta van de Waddenzee. Het Lauwersmeer

heeft zich ontwikkeld tot een groot aaneengesloten natuur- en recreatiegebied, met de status van Nationaal Park. Aan de randen, op bepaalde plaatsen, concentratieplekken voor toerisme. Lauwersoog kenmerkt zich door een sterk maritiem karakter en visserij. Dokkum is als cultuurhistorisch bolwerk ooit direct verbonden met de Lauwerszee en neemt als stad een voorname positie in. De situering van Holwerd is markant vanwege de ligging aan de waddenkust en als schakel tussen de eilanden en de vaste wal:

- Het Hoogeland: een landschap van historische wierdendorpen, dijken, kwelders, waterlopen (maren), polders ontstaan door grootschalige indijkingen, monumentale boerderijen, romaanse kerken etc. ;
- Warffum/Noordpolderzijl: Noordpolderzijl is een oorspronkelijk waddenhaventje en uniek bezoekerspunt aan de noordelijke waddenkust. Warffum vormt een waar openluchtmuseum rond wonen en werken in het waddengebied.
- Fivel en Eems; ·dynamische geïndustrialiseerde havenregio te midden van eeuwenoud wierdenlandschap met rust en ruimte in contrast met stedelijk gebied. De oude handelshaven van Delfzijl tegen het centrum aan alsook andere maritieme zaken biedt potenties.
- Dollardgebied: “de graanrepubliek” in het Oldambt als ingepolderd gebied met een grootschalig en open karakter, met karakteristieke oude dijken, monumentale boerenbedrijven, historische herenhuizen en arbeiderswoningen, het oude vissersdorp Termunterzijl en historische vestingdorpen Bad Nieuweschans en Oudeschans.
- Bad Nieuweschans/Blauwe Stad: Bad Nieuweschans oude vesting en kuurbadplaats (met ca. 200.000 bezoekers per jaar); het leent zich bij uitstek voor verblijf en bezoekersinformatie en potenties in relatie met recreatieve ontwikkelingen in en rond de Blauwe Stad.

3.11 SAMENHANG EN AFSTEMMING

In de pioniersfase van het Waddenfonds is gebleken dat er meer dan voldoende initiatieven en plannen zijn voor het ontwikkelen van de waddenkust. Het betrof in de meeste gevallen individuele aanvragen voor het ontwikkelen van een op zichzelf staand plan. De kwaliteitscommissie van het Waddenfonds pleit voor het toepassen van begrippen als additioneel, waddenspecifiek en innovatief, maar ook voor een integrale gebiedsgerichte benadering met meerdere hoofddoelen in een project, samenhang tussen de projecten en met coalities van deelnemers[3].

De gebiedsgerichte benadering is uitgewerkt in een aantal gebiedsspecifieke verhaallijnen die ondersteunend zijn aan de gemeenschappelijke verhaallijn. Nieuwe plannen passen in de verhaallijnen en moeten de kenmerkende elementen in het gebied versterken. Per gebied zijn de verschillende plannen op elkaar afgestemd en versterken elkaar. Naast de samenwerking in de keten is de samenwerking met andere ontwikkelingen en ketens onderzocht en beschreven.

[3] rapport: Evaluatie Pionierprogramma en advies voor aanpak van het Uitvoeringsplan 2014 - 2017 en subsidieprogramma’s, 5 juli 2013

De meerwaarde die de initiatieven elkaar en het gebied opleveren moet helder zijn. Dit betekent bijvoorbeeld dat bij het plan voor het herstel van een typisch Waddenlandschap element ook is uitgewerkt welke toeristisch-recreatieve doelgroepen dit komen bezoeken, waar het centrale informatiepunt is, waar bijvoorbeeld fietsen gehuurd kunnen worden, welke arrangementen er zijn en bij welke andere typische waddenlandschap elementen dit past. Er ontstaan daardoor coalities van deelnemers die integrale aanvragen bij het Waddenfonds indienen.

3.12 PROMOTIE EN MARKETING

De Werelderfgoed status van de Waddenzee en een gezamenlijke internationale positionering van eilanden en kust als één 'Waddengebied' biedt economische ontwikkelingskansen voor zowel de Noord-Hollandse, Friese en de Groninger waddenkustgemeenten, als de Waddeneilanden. Het Werelderfgoedlabel kan dienen als een dergelijk marketinginstrument dat ook versnippering in vermarkting terug kan brengen en als motor kan dienen. De provinciale marketingorganisaties zullen de gezamenlijke brede waddenpromotie opzetten en uitvoeren en er wordt een beknopte strategische marketingvisie voor het Nederlandse Waddengebied ontwikkeld. Onderdeel hiervan vormen de verhaallijnen en de vertaling daarvan naar nieuwe Product-Markt-Combinaties. Hierbij valt bijvoorbeeld te denken aan: 'bezinningstoerisme', 'vogelaars-toerisme', 'zakelijk toerisme' of 'educatief toerisme'. Deze Product-Markt-combinaties bieden voor het waddengebied ook kansen voor seizoensverbreding.
Tot nog toe profiteert het Nederlandse Waddengebied nog onvoldoende van alle potenties die er liggen om zichzelf als toeristisch-recreatieve destinatie op de kaart te zetten én spreekt het nog te veel vanuit verschillende monden een verschillende boodschap. Het is de uitdaging om in het (inter-)nationale krachtenveld overeind te blijven, door het waddengebied met één aansprekende internationale profilering, met meer interne samenhang en met krachtige innovatieve promotiecampagnes beter op de (toeristische) kaart te zetten.

3.13 INFORMATIECENTRA

In het waddenkustgebied komen een beperkt aantal (2-3) grote(re) informatiecentra, die primair dienst doen als ontvangstcentra voor de Waddenbezoeker. Daarnaast komen in het gebied (deels bemande) kleinere informatiecentra. Voor alle informatiecentra geldt dat deze, bij voorkeur, gecombineerd kunnen worden met andere functies, bijvoorbeeld in combinatie met oudheidskamers, natuurinformatiecentra etc. Dit betekent dat het bestaande aanbod aan informatiecentra de basis vormt voor de verdere ontwikkeling naar 'waddenkust informatiecentra'. De grotere informatiecentra vertellen in ieder geval het verhaal van het waddengebied. De kleinere centra vertellen vooral het gebiedsverhaal, naast het centrale verhaal van de Waddenkust. De informatiecentra hebben een sluitende exploitatie en er is nauwe samenwerking met overheidsorganisaties, natuurorganisaties en/of marktpartijen.

Opgesteld in opdracht van de provincies Noord-Holland, Fryslân en Groningen door Talma Management en Advies

Penvoerder namens de opdrachtgevers: provincie Fryslân

Gorredijk, 26 november 2014

Versie: Uitvoeringskader Waddenkust 4-12-2014 (1.6) *(aangepast 12-12-2014)*

Talma Management en Advies B.V.

Adres:	Skûtsje 126
	8401 MP Gorredijk
Telefoon:	06-2924 66 76
E-mail:	Klaas.Talma@home.nl

Doel van dit uitvoeringskader
De onderdelen Toerisme & Recreatie en Landschap & Cultuurhistorie van de gezamenlijke visie *Wadden van allure!* verder uitwerken (inclusief de beleving daarvan).

Bijlagen

Uitvoeringskader Waddenkust

16 december 2014

Provincie Noord-Holland

provinsje fryslân
provincie fryslân

provincie groningen

BIJLAGE 1

VERHAALLIJNEN PER GEBIED

1.1.1 KOP VAN NOORD-HOLLAND

De geschiedenis van het leven met en het winnen van land op het water is een belangrijke identiteitsdrager van de Kop van Noord-Holland. Het is terug te zien in het contrast tussen kleinschalig en glooiend oud land (Wieringen, Huisduinen) en grootschalig, rationeel verkaveld nieuw land (aandijkingen van onder andere polder Koegras, Anna Paulownapolder en Wieringermeerpolder). Meer verborgen in het nieuwe aandijkingenlandschap zijn nog steeds relicten van de wadden te vinden. Denk bijvoorbeeld aan de voormalige waddenkreken in de Anna Paulownapolder en de oude nollen bij Den Helder. Een andere waardevolle structuur in de Kop van Noord-Holland is de historische Wierdijk, lopend van het Amstelmeer via de zuidkant van Wieringen tot aan Den Oever. Andere plekken met een bijzonder geschiedenis zijn het Amstelmeer en de voormalige Waddenhavens Kolhorn en Oude Sluis. De Kop van Noord-Holland omvat de maritieme vesting- en marinestad Den Helder – 'stad aan zee', het voormalig eiland Wieringen en de Wieringermeerpolder en de Afsluitdijk met Den Oever als entree naar de Wadden en de Afsluitdijk.

1.1.2 VERHAALLIJN DEN HELDER EN OMGEVING

Den Helder is de maritieme vesting- en marinestad met een historisch en innovatief karakter, omringd door een karakteristiek nollenlandschap waar de beleving van het maritieme verleden en nieuwe bedrijvigheid hand in hand gaan.

Den Helder vormt zowel vanaf de Noordzee als vanuit het zuiden de entree naar de Wadden. Vanwege haar strategische ligging op de route Noordzee-Waddenzee-IJsselmeer/Zuiderzee heeft de stad zich door de eeuwen heen ontwikkeld als marinestad en vesting aan zee met een historisch en innovatief karakter. Den Helder heeft vele vormen gekend: als Waddeneiland Huisduinen met walvisvaardersdorp, als vesting in de tijd van Napoleon, als voorhaven voor Amsterdam ten tijde van de VOC, als een militaire basis o.a. tijdens de Tweede Wereldoorlog en nu als marinebasis en offshore-haven. De marine gaf de stad daarbij van oudsher haar bestaansrecht. Het historisch erfgoed uit het verleden en nieuwe bedrijvigheid uit hoogwaardige technische innovaties en toepassingen gaan daarbij hand in hand. Zowel de unieke ligging, het verleden als de nieuwe bedrijvigheid bieden kansen voor verdere toeristische ontwikkeling en beleving van Den Helder als maritieme vestiging aan het Wad. Kenmerkend voor dit maritieme karakter zijn de voormalige Rijkswerf Willemsoord (met de passantenhaven met historische schepen en recreatievaart), grootschalige

verdedigingswerken van de Stelling Den Helder en de Atlantikwall en de grootschalige zee- en luchthaven met een combinatie van marine, offshore activiteiten en groeiende bedrijvigheid op het terrein van duurzame energie.

De bedrijvigheid van de stad staat in contrast met haar directe omgeving; de stad wordt aan drie kanten omringd door de zee, de groene Stelling Den Helder en het grootschalige duingebied de Gravelijkheidsduinen aan de westkant van de stad. Karakteristiek zijn "de nollen", door zee ontstane geïsoleerde duinzandkopjes of langgerekte duinen van kalkarm zand en de geleidelijke overgang van droge duinen naar vochtige schrale graslanden.

1.1.3 VERHAALLIJN DEN OEVER EN AFSLUITDIJK

Den Oever als historische vissersplaats met jachthaven als toegang naar de Waddenzee;
De belangrijkste havenplaats van Wieringen is Den Oever. Het is de enige Nederlandse dorpskern die grenst aan zowel de Waddenzee, het IJsselmeer als de Afsluitdijk. Met de havenfaciliteiten in de vissershaven en de zuidelijke jachthaven vormt Den Oever de uitvalsbasis voor beroepsvissers, de bruine vloot, recreatievaarders en watersporters op de Waddenzee. Daarnaast vormt Den Oever de doorgang naar het Amstelmeer en binnenwateren van Noord-Holland. Het sluizencomplex bij Den Oever (Breezand) vormt de westelijke toegang tot Afsluitdijk. Den Oever ontwikkelt zich daarbij van verborgen eindpunt naar een kruispunt en entree naar de Wadden, waarbij vanuit de haven de waddenkust en -zee actief beleefd kunnen worden. Dit biedt kansen voor een verdere toeristische ontwikkeling. Vanuit de haven van Den Oever zijn zowel het UNESCO-Werelderfgoed Waddenzee als de Afsluitdijk goed beleefbaar. Daarnaast vervult Den Oever een centrumfunctie voor Wieringen en de Wieringermeer. De kern van Den Oever is een startpunt voor ontdekking van het oude eiland en de omgeving.

1.1.4 VERHAALLIJN WIERINGEN EN DE WIERINGERMEER

Contrast tussen het geheime Waddeneiland Wieringen met zijn verborgen parels en de Wieringermeer als het "nieuwe land" met grootschalige agrarische productie en Wadkreken, gemarkeerd door de Wierdijk.
Oorspronkelijk was Wieringen een Waddeneiland totdat het met de drooglegging van de Wieringermeer bij het vasteland werd gevoegd. Het staat daarom ook wel bekend onder de naam 'geheim' Waddeneiland. Verhalen over verdronken dorpen en archeologische opgravingen uit de Vikingtijd verwijzen naar het rijke verleden en de lange bewoningsgeschiedenis van Wieringen. Het historische karakter van een Waddeneiland is nog steeds zichtbaar in het glooiende en kleinschalige landschap. Kenmerkend zijn onder andere de tuunwallen, eendenkooien, drinkputten, stolpboerderijen van het Wieringer type, de onregelmatige verkavelingen en de wallen en singels op de hoger gelegen delen. Door de vroegere geïsoleerde ligging is een eigen cultuur met een eigen dialect ontstaan gericht op visserij, het winnen van wier (zeegras), eendenvangst en tradities.
De Polder Waard Nieuwland is in 1846 aan het eiland toegevoegd. In contrast met het kleinschalige karakter van het voormalige eiland wordt deze polder gekenmerkt door een jong aandijkingenlandschap met een strakke lijnverkaveling. De historische Wierdijk aan de zuidkant is het symbool voor de strijd tegen het hoge water en vormt de grens tussen beide landschappen. Aan de Wierdijk ligt de

enig overgebleven Wierschuur in het gebied waar in vroegere tijden gewonnen zeegras werd opgeslagen.
Aan de westkant van Wieringen ligt het Amstelmeer. Oorspronkelijk vormde het meer het Amsteldiep een overgang tussen de Waddenzee en de Zuiderzee. De aanleg van de Amsteldiepdijk was het proefproject voor de aanleg van de Afsluitdijk. Het zorgde in 1924 voor het ontstaan van het Amstelmeer en een directe verbinding van Wieringen met het vasteland.
Het Amstelmeer is een knooppunt waar meerdere waterverbindingen samenkomen. Het gebied heeft zich ontwikkeld als surfspot en is populair onder windsurfers, kitesurfers en zwemmers. Naast een recreatieve functie kent het Amstelmeer ook bijzondere natuur. Onder de Amsteldiepdijk sijpelt zout water door, waardoor (zeldzame) binnendijkse zoute graslanden zijn ontstaan. De bijzondere natuur draagt bij aan de recreatieve beleving van het gebied.
Het Balgzand is gelegen tussen Den Helder en Wieringen en vormt samen met het Amstelmeer, één van de belangrijkste broedplekken en hoogwatervluchtplaatsen in het waddengebied voor Wadvogels. Het gebied is vanwege de bijzondere natuur alleen onder begeleiding toegankelijk. Vanuit het nabije bezoekerscentrum 't Kuitje en de haven van Den Helder en Den Oever worden per boot en te voet excursies georganiseerd die bijdragen aan de recreatieve beleving van het gebied.
De Anna Paulownapolder ten zuiden van de Balgzanddijk vormt een bollenconcentratiegebied met een agrarisch karakter. Kenmerkend is de strakke verkaveling die wordt "onderbroken" door oude kreekrestanten zoals het Oude Veer, die doen denken aan de tijd van voor de bedijking, toen het gebied gekenmerkt werd door geulen, wadplaten en kwelders. Aan het Oude Veer ligt een recreatieve jachthaven; het water wordt gebruikt door kleine zeilbootjes, kanoën en andere vormen van watersportrecreatie.

1.1.5 VERHAALLIJN AFSLUITDIJK, HARLINGEN EN MAKKUM

De Afsluitdijk is een waterstaatkundig en duurzaamheidsicoon waar historie, innovatie en recreatie gecombineerd zijn. Het vormt een verbindende schakel tussen de Noord-Hollandse en Friese Waddenkust en tussen "zoet" (IJsselmeer) en "zout" (Unesco Werelderfgoed Waddenzee). De Afsluitdijk vormt een monumentaal complex met zijn strakke dijklichaam, de sluizencomplexen en de daarbij behorende militaire verdedigingswerken. De kazematten bij Breezand en Kornwerderzand zijn onderdeel van deze verdedigingswerken en moesten voorkomen dat een vijand snel over de dijk oprukte naar het hart van Nederland. Bij het Monument is op dit moment een bezoekerscentrum ingericht dat het verhaal van de Afsluitdijk vertelt en is een uitkijkpunt te vinden. Naast historie wordt de dijk steeds nadrukkelijker gekenmerkt door innovatie en vernieuwing waarbij nieuwe bedrijvigheid en kenniscentra op het terrein van duurzame energie centraal staan.
Het IJsselmeergebied is ontstaan in 1932, na de voltooiing van de Afsluitdijk, waarmee de Zuiderzee werd afgesloten van de Waddenzee en de Noordzee. Aan de Zuiderzee lagen een aantal steden die de afgelopen decennia meer een toeristisch karakter heeft gekregen. Scheepvaart, handel en transport over water zijn belangrijke ontwikkelingen die kenmerkend zijn voor de stedelijke kernen en de havens aan de kust. Herkenbaar zijn nog de havens en de vele waterstaatskundige bouwwerken, als zeeweringen, bruggen, sluizen, molens en gemalen, die hiermee verband houden. Dit nautische verleden wordt onder andere

herbeleefd door de sterk ontwikkelde pleziervaart op het aangrenzende IJsselmeer en Waddenzee.
Het IJsselmeergebied kent aan de Noord-Hollandse kant de haven van Den Oever met het sluizencomplex bij Breezand als westelijke entree naar de Afsluitdijk. (zie verder verhaallijn "Den Oever"). En aan de Friese kant Harlingen, als de historische havenstad met een rijk handels- en scheepvaartverleden. De stad is vanwege de havenfunctie, de veerdiensten naar de eilanden en de recreatie, van bijzondere betekenis. De ontwikkeling van de Nieuwe Willemshaven zorgt hiervoor voor een nieuwe dynamiek. Makkum is als voormalige karakteristieke vissersplaats nu een toeristische trekpleister van allure. Het kustgebied tussen Harlingen en Makkum maakt deel uit van Westergo waar een bijzondere recreatieve dynamiek is ontstaan. Voor de landschappelijke en cultuurhistorische aspecten is de verhaallijn van Westergo en Oostergo van toepassing.

1.1.6 VERHAALLIJN OOSTERGO EN WESTERGO

Westergo en Oostergo zijn oude cultuurlandschappen die zijn ontwikkeld vanuit het voormalige Waddenlandschap. Dit oude landschap is nog herkenbaar aanwezig door een stelsel van kwelderwallen, kweldervlaktes, slenken en prielen met terpnederzettingen of huisterpen. Vanaf de Middeleeuwen is het gebied steeds meer bedijkt waarbij een complex dijkensysteem ontstond. Voorbeelden die nog steeds herkenbaar zijn, zijn de Penjumer Gouden Halsbân en de Slagtedijk. De bedijkingen maakte ook bewoning buiten de terpen mogelijk. Tussen de gewesten Oostergo en Westergo is de oude zeearm, de voormalige Middelzee herkenbaar. Deze werd ook stapsgewijs ingepolderd. Het Bildt vormt de afsluitende polder en is een opvallend gebied met een reeks dijken en dorpen. De dijkbebouwing en boerderijen langs de dijken zijn van hoge waarde. Het landschap ontwikkelde zich tot een grootschalig en open landschap waarbij de dorpen en steden (Franeker en Dokkum) de oriëntatiepunten zijn. De (terp-)dorpen en steden, waaronder Franeker, bevatten waardevolle karakteristieke bebouwing en historische structuren waaronder vele wettelijk beschermde stads- en dorpsgezichten. Wat betreft bebouwing springen ondermeer de historische, vaak middeleeuwse kerken in het oog. De kerkdichtheid is hier de hoogste van Europa. Buiten de kernen bestaat de bebouwing uit losse, vaak karakteristieke Friese, boerderijen, lineaire buurtjes en linten langs of naast een dijk, waterloop en/of weg. Het gebied kent een wijdvertakt stelsel van waterwegen en opvaarten die de kernen en boerderijen met elkaar verbindt. Belangrijk voor de ontwikkeling van het gebied waren verder de kloosters, stinzen, states, uithoven, buitenplaatsen. Deels zijn deze in het landschap nog herkenbaar. Dit geldt ook voor een groot aantal eendenkooien.

1.1.7 VERHAALLIJN LAUWERSMEER

Het Lauwersmeergebied is van oorsprong een getijdendelta. Het werd gedurende de middeleeuwen stapsgewijs groter, onder meer ten gevolge van de ontginningen van het achterliggende veengebied. Tussen de 13de en de eerste helft van de 16de eeuw en later in de 19de eeuw werden delen van het gebied ingedijkt.
In de jaren zestig van de 20ste eeuw is de Lauwerszee afgesloten van de Waddenzee en is het Lauwersmeer ontstaan. Als gevolg van deze afsluiting is het gebied verzoet (deels brak) en zijn de zandplaten drooggevallen. Het Lauwersmeer

heeft zich inmiddels ontwikkeld tot een groot aaneengesloten topnatuurgebied van internationale allure. Het is een enorm natuurlijk en dynamisch gebied met hoogst bijzondere flora- en faunawaarden. Het is aangewezen als N2000-gebied en heeft de status van Nationaal Park. De weidsheid van het landschap, de aanwezigheid van groot open (recreatief vaar)water en de enorme vogelrijkdom zijn buitengewoon. Jaarlijks bezoeken zo'n 1,8 miljoen mensen het gebied (dagjesmensen, sportvissers, veldkijkers, strandrecreanten, watersporters, havenbezoekers etc.). Het Lauwersmeer heeft een sleutelpositie in de waterhuishouding van Noord-Nederland. Er loopt onderzoek naar mogelijkheden tot een natuurvriendelijker waterhuishouding met zo mogelijk getijdenwerking en sterke verbetering van de mogelijkheden voor vismigratie (van bovenstrooms tot in de Waddenzee). In het landschap rondom het Lauwersmeer zijn de diverse generaties oude zeedijken, polders, geulen, kreken etc. nog herkenbaar.

Lauwersoog dat ontstaan is uit het voormalige werkeiland vormt met zijn binnen- en buitenhavens, sluizencomplex, zeedijk, visserij en maritiem kwartier een bijzondere locatie op de rand van land en zee. Het heeft zich ontwikkeld tot de centrale ontmoetingsplek met een cluster aan recreatieve voorzieningen. Langs het Lauwersmeer zijn de grootschalige vakantieparken Esonstad, Suyderoog en camping- recreatiecentrum Lauwersoog ontstaan. In de ring rond het Lauwersmeer bevinden zich diverse pittoreske historische plaatsen en interessante landschappelijke structuren. Dokkum vervult een sociaaleconomische centrumfunctie en vormt een belangwekkende schakel op weg naar het Lauwersmeer. Holwerd vormt de gateway naar Ameland. Spraakmakend is het plan voor Holwerd aan Zee. Strategisch voor verdere ontwikkelingen ligt de voormalige vesting en vissersplaats Zoutkamp op de kruising van weg- en waterwegen (waterpoort van de provincie) en op de kruising van de recreatieve (ontwikkel)gebieden Lauwersmeer en Reitdiepdal. Een recreatieve trekker voor ontwikkelingen vormt verder onder andere de plaats Pieterburen en de verbinding met zee.
De samenhang van al deze elementen maken het gebied uniek, geven het een eigen verhaal en bieden voorwaarden voor een breed toeristisch-recreatieve ontwikkeling.

1.1.8 VERHAALLIJN HET HOOGELAND

Het Hoogeland vormt het noordelijke kleigebied van Groningen. Een monumentaal landschap met de status van Belvedère gebied. Het is een zee aan ruimte waarin dorpen en erven als groene eilanden ronddrijven. De dorpen op de kwelderruggen vormen de noordelijke rand van bewoning. Hierop aansluitend ligt er het aangeslibde en gewonnen voormalig kwelderland, dat omgezet is in landbouwpolders.
Het verhaal van het landschap, van de dorpen, van het wonen en van het werken is aan alles af te lezen. Het is zichtbaar aan de wierden, de eeuwenoude nederzettingen op de kwelderruggen, aan de middeleeuwse verkavelingen, de vele oude kerkjes, borgen, zijlen etc. De landbouwgeschiedenis is af te lezen aan de boerenpaleizen. Een (in de wereld) uniek verschijnsel in het gebied vormen de vele schillen van landaanwinningen. Dit unieke geldt ook voor de romaans-gotische kerkjes, nergens in een dergelijk dichtheid als op het Hoogeland.

Door de omvangrijke aanslibbing en inpoldering zijn de Groningse waddendorpen ver van de zeedijk af komen te liggen. De dorpen en het landschap liggen als het ware met de rug naar zee. Ze hebben geen directe toegang meer tot de Waddenzee.

De kwaliteiten van het gebied, van landschap en erfgoed lenen zich bij uitstek voor ontwikkeling van cultuurtoerisme al dan niet in combinatie met ontwikkeling van sportieve outdoor activiteiten, kunst en cultuur. Noord-Groningen beschikt over een grote verscheidenheid aan kleinschalige elementen en initiatieven die samen het toeristisch-recreatief product van de regio vormen. Verbetering en upgrading van landschappelijke en cultuurhistorische kwaliteiten, vaartoerisme en route gebonden recreatie bieden mogelijkheden voor groei en kunnen nieuwe dragers vormen voor vitaliteit en identiteit.

1.1.9 VERHAALLIJN WARFFUM EN NOORDPOLDERZIJL

Langs het Groninger wad ligt het typische en oorspronkelijke waddenhaventje van Noordpolderzijl. Het laat het verhaal zien van de oorspronkelijke vormgeving van vissershaventjes en zijlen langs het hele Nederlands-Duitse Waddengebied. Het vormt een markant cultuurlandschappelijk punt aan de noordelijke waddenkust en heeft nadrukkelijk recreatieve betekenis als 'gezicht naar zee'. Vernieuwende landschapsinitiatieven hier dienen zich aan als een 'wierde op de kwelder' en een 'spoelzee', die kan bijdragen aan de slibproblematiek van Noordpolderzijl. Verderop op de overgang van de kwelderrug met het aangewonnen land ligt Warffum. Het laat zien hoe de Groninger dorpen geleidelijk aan steeds verder van zee zijn komen te liggen. Het centrum van Warffum vormt een waar openluchtmuseum van kenmerkende Groninger bebouwing door de eeuwen heen

1.1.10 VERHAALLIJN FIVEL EN EEMS

Het verhaal van het gebied van Fivel en Eems is dat van een dynamische havenregio, te midden van een eeuwenoud en grotendeels gaaf wierdenland, het biedt rust en ruimte en een stedelijk gebied. De Fivelboezem vormde lange tijd een open inbraakgebied. De oude waterloop van de Fivel is nog in het landschap terug te vinden.
De Eemshaven heeft zich ontwikkeld tot een indrukwekkend industrieel complex, een beeldbepalende nieuwe landmark, een nieuw verhaal. Steeds meer wordt het ook een bestemming voor 'kijkers'. In de Eemshaven bevindt zich de terminal voor de veerverbinding naar Borkum, het Duitse Waddeneiland voor de Groninger kust. Jaarlijks vertrekken hier ca. 375.000 bezoekers.

Het verhaal van Delfzijl is dat van de oude vestingplaats aan de monding van het Damsterdiep, ooit de Delf dat meanderend in open verbinding met zee stond. Nu een naoorlogse industriestad met een krimpende bevolking. In de strijd tegen het water werd als onderdeel van de Deltawerken in de 60'er jaren de historische structuur van Delfzijl voor een deel teniet gedaan en het centrum afgesneden van de haven. Dit veroorzaakte beduidende aantasting van de maritieme waarden van Delfzijl en van de ruimtelijke en toeristische oriëntatie naar zee.
Nieuwe waterstaatkundige en ruimtelijke concepten richten zich op waterveiligheid en -kwaliteitsverbetering hand in hand met natuurontwikkeling en

-beleving, recreatie en toerisme, herstel van cultuurhistorische structuren en elementen etc.

In de Oosterhorn tussen Delfzijl en Termunterzijl is vanaf eind 50'er jaren een omvangrijk industrieel landschap ontstaan. Te midden daarvan liggen restanten van de verdwenen dorpjes Weiwerd, Heveskes en Oterdum. Zij herinneren aan de destijds niets ontziende industrialisatie in dit gebied. De wierde Heveskes wordt weer herkenbaar gemaakt in het landschap. Sporen van heel oude bewoning kwamen hier te voorschijn met de vondst van een ondergronds hunebed. Resten van de Atlantikwall zijn her en der langs de Eems nog aanwezig.

1.1.11 VERHAALLIJN DOLLARD / OLDAMBT

Het Dollard-gebied in het Oldambt is aangewezen als Belvedère gebied. De binnendijkse Dollard kent als geen ander gebied in Nederland een zeer grootschalig en open karakter. Naar de Dollard toe wordt het landschap steeds grootschaliger en leger. Het zijn de 'ongenaakbare' Dollardpolders. De smalle wegen (die meestal niet beplant zijn) kruisen de oude dijken d.m.v. opmerkelijke dijkcoupures (met schotbalken en -huisjes). Langs de inpolderingslinten liggen de monumentale boerenbedrijven. Met hun deftige woonhuizen (waarvan vele in verval geraakt zijn), slingertuinen en vijvers herinneren zij aan ooit een welvarend landbouwbestaan. Sterk contrasterend hiermee zijn de landarbeiderswoningen, veelal te vinden in langgerekte dijkdorpen. Het Oldambt is het verhaal van 'De Graanrepubliek'.
Langs de Eems-Dollard ligt uitnodigend het oude vissersdorp Termunterzijl. Verderop aan de grens met Duitsland liggen de historische vestingdorpen Bad Nieuweschans en Oudeschans. Bad Nieuweschans heeft zich ontwikkeld tot kuurbadplaats (200.000 bezoekers per jaar).

Aansluitend ontwikkelt zich ten westen van Beerta de Blauwestad. Een geheel nieuw en omvangrijk concept van landschappelijk wonen aan het water en recreëren. Op grote schaal is landbouwgrond omgezet in waterpartijen. Recreatieve vaarroutes naar Termunterzijl en met andere vaarcircuits zijn in ontwikkeling. De zone van Bad Nieuweschans naar Blauwe stad leent zich voor intensievere recreatie.

De 'Punt van Reide' is een oeroude oeverwal van de Eems en vormt nu een schiereilandje in de Dollard. In tegenstelling tot het verdronken Reiderland is het niet door stormvloeden weggeslagen. Het bestaat grotendeels uit kwelders met enkele wierden. Ooit werd het bewoond en had het een militaire functie. Resten van de Atlantikwall zijn nog aanwezig. Op de kwelders verblijft een omvangrijke populatie zeehonden.

1.1.12 VERHAALLIJN BAD NIEUWESCHANS – BLAUWESTAD

Tegen de grens met Duitsland liggen de historische vestingdorpen Bad Nieuweschans en Oudeschans. Dit gebied vertelt het verhaal van 'Grensland - Schansenland'. De bijzondere lijdijken herinneren aan vroegere strijdtonelen. De Westerwoldse Aa loopt hierlangs om verderop bij Nieuwe Statenzijl uit te monden

in de Dollard. Dit is het enige punt langs de Nederlandse Waddenkust waar een laaglandbeek vrij afstroomt in zee. Zeewaarts bevindt zich de bekende vogelkijkhut 'de kiekkaaste'.
Bad Nieuweschans heeft zich ontwikkeld tot kuurbadplaats (200.000 bezoekers per jaar). Deze potentie leent zich voor nieuwe toeristische exposure, bijv. voor zorgtoerisme en voor combinaties tot versterking van het historische centrum.

Aansluitend ontwikkelt zich ten westen van Beerta de Blauwestad. Een geheel nieuw en omvangrijk concept van landschappelijk wonen aan het water en recreëren. Op grote schaal is landbouwgrond omgezet in waterpartijen. Dit is het verhaal van een nieuw concept van wonen. Het biedt functiecombinaties, zoals tussen wonen, natuur, varen en ander recreatief gebruik. Recreatieve vaarroutes naar Termunterzijl en met andere vaarcircuits zijn in ontwikkeling.

BIJLAGE 2

2.1 WADDENVISIE 'WADDEN VAN ALLURE!'

De interprovinciale Waddenvisie 'Wadden van allure!' is in november 2013 door de drie Waddenprovincies vastgesteld. Hiermee hebben de drie provincies een gecoördineerde aanpak vastgesteld voor de Nederlandse Waddenkust. Met deze visie willen de provincies de oorspronkelijke, kenmerkende en authentieke kwaliteiten behouden en versterken, maar ook de regionale economie versterken en de beleving van het gebied optimaliseren. De belangrijkste doelen en speerpunten voor de komende 5 – 10 jaar zijn:

- Het realiseren van meer geleidelijke overgangen tussen land en water, zowel ten dienste van de natuur- en landschapswaarden, als van de (recreatieve) beleving van het waddengebied;
- Beschermen, optimaliseren, economisch benutten en beleven van de landschappelijke en cultuurhistorische waarden van het waddengebied, per deelgebied (zee, inclusief maritiem erfgoed, eilanden en kust) door behoud, versterking en (digitale) ontsluiting ervan;
- Toeristische groei en positionering van de waddenkust door ontwikkeling van een samenhangend aanbod van recreatief-toeristische voorzieningen, met enkele concentratieplekken voor dag- en verblijfstoerisme ('poorten') en daarbinnen een fijnmazig netwerk van kleinschalige bestemmingen, attracties en accommodaties, die aansluiten bij de identiteit van het gebied ('parels'). Voor de waddenkust ligt de focus daarbij op groei en ontwikkeling in bezoekersaantallen;
- Recreatie en toerisme organiseren vanuit en aanpassen aan de specifieke krachten en kwetsbaarheden van het waddengebied;
- Het benutten van de UNESCO Werelderfgoedstatus als verbindend element en smeerolie voor de recreatief-toeristische ontwikkeling van het waddenkustgebied; waarbij ruimte is voor een eigen profilering voor de afzonderlijke regio's, steden of dorpen en eilanden;
- Stimuleren van coalitievorming tussen lokale initiatiefnemers en ondernemers opdat zij elkaar inspireren tot een aanbod van aantrekkelijke attracties en arrangementen;
- Het koppelen van initiatieven in het waddengebied aan regionale/provinciale ontwikkelingen;

- Versterken van de recreatieve structuur van fiets- wandel- en vaarroutes in het waddenkustgebied en realiseren van verbindingen tussen waddenkust en eilanden;

Kaart met gebieden

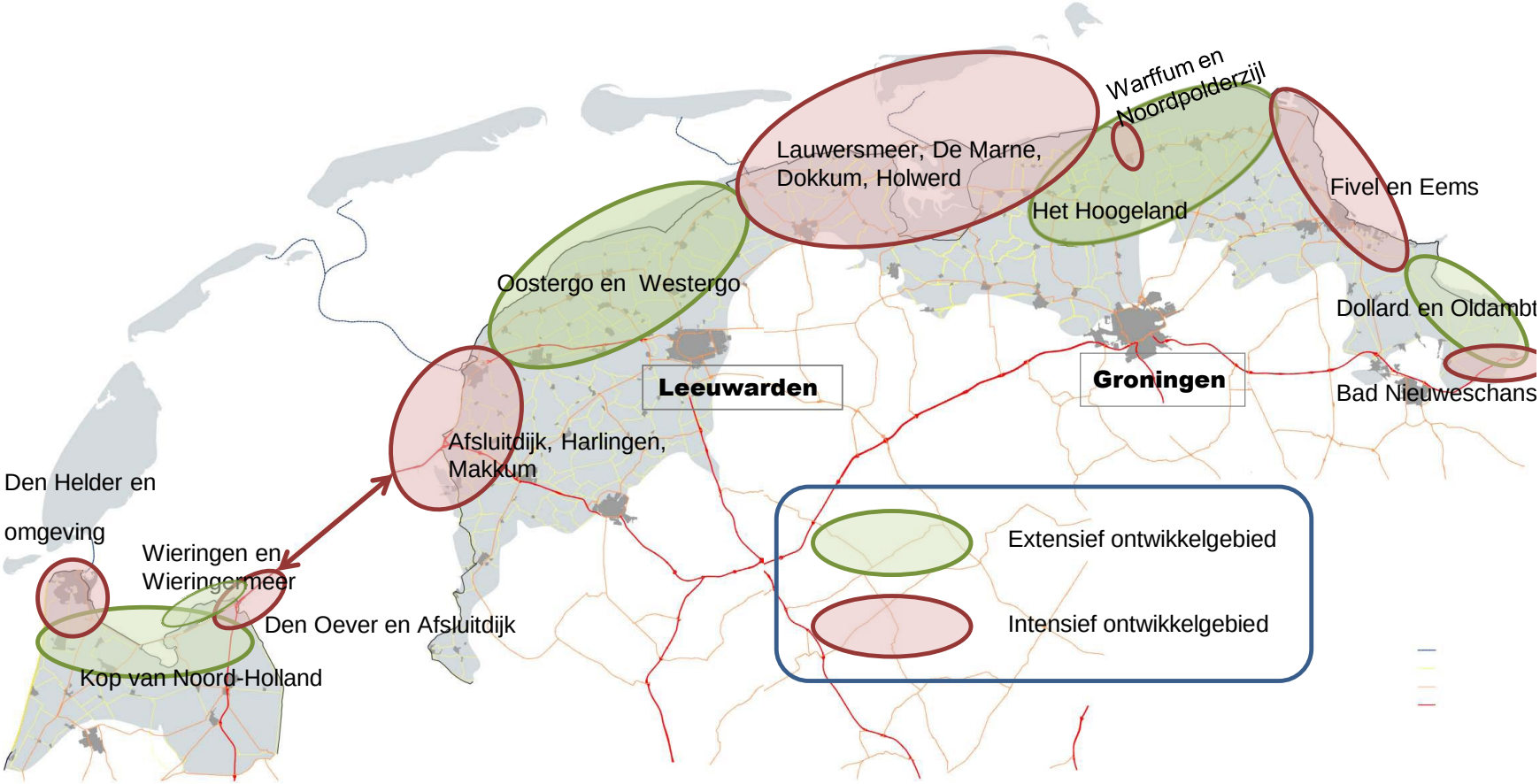

Doel van dit uitvoeringskader
De onderdelen Toerisme & Recreatie en Landschap & Cultuurhistorie van de gezamenlijke visie *Wadden van allure!* verder uitwerken (inclusief de beleving daarvan).